

## شناسایی و اولویت‌بندی راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار

**مقدمه:** همواره در طول دهه‌های گذشته زنان بیش از مردان در معرض فقر و تبعیض جنسیتی قرار داشتند. این مسئله به این دلیل است که زنان از قابلیت‌ها و امکانات لازم برای توانمندی و کاهش فقر برخوردار نبودند. از این رو، ضروری است شیوه‌های توانمندسازی زنان شناسایی و معرفی شود. روش: پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی از نوع پیمایش است. این پژوهش به دنبال شناسایی و اولویت‌بندی راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار با رویکرد دلفی فازی و فرایند تحلیل شبکه‌ای است و ابزار جمع‌آوری داده مصاحبه و پرسشنامه بوده است که در اداره بهزیستی شهرستان سوادکوه (پل سفید) انجام شد.

**یافته‌ها:** بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در سه سطح فرد، خانواده و جامعه شناسایی و دسته‌بندی شد و پس از توزیع پرسشنامه بین خبرگان و اولویت‌بندی آنها، راههای اصلی و مهم توانمندسازی زنان به ترتیب شامل پیشگیری و ارتقای سلامت اجتماعی، آموزش تخصصی شغلی، آموزش مهارت‌های زندگی، ایجاد بازار، بازتوانی، دادن تسهیلات، بیمه و خدمات تأمین اجتماعی، ارائه سبد کالا، تخصیص بودجه بیشتر به سازمانها جهت حمایت از زنان و بهبود رفاه فردی تعیین شد.

**بحث:** نتایج نشان داد که راههای مبتنی بر توانمندسازی شخصی نسبت به راههایی که مبادرت به توانمندسازی از طریق کمک مستقیم مالی می‌کنند، اولویت بالاتری دارند و نظر خبرگان را به خود جلب کرده است.

### ۱- اکبر حسن پور

دکتر مدیریت دولتی گرایش منابع انسانی، دانشگاه خوارزمی، دانشکده مدیریت، گروه مدیریت منابع انسانی و مدیریت کسب‌وکار، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)

<a.hassanpoor@khu.ac.ir>

### ۲- سید امیررضا ابطحی

دکتر مدیریت تولید و عملیات، دانشکده خوارزمی، دانشکده مدیریت، گروه مدیریت عملیات و فن‌آوری اطلاعات، تهران، ایران

### ۳- عبدالصمد عزیزپور لینی

دانشجوی دکتری مدیریت دولتی گرایش مدیریت منابع انسانی، دانشکده خوارزمی، دانشکده مدیریت، گروه مدیریت منابع انسانی و کسب کار، تهران، ایران

### ۴- مژگان داداشی امیر

کارشناسی ارشد، مدیریت صنعتی گرایش تولید، دانشگاه خوارزمی، دانشکده مدیریت، گروه مدیریت عملیات و فن‌آوری اطلاعات، تهران، ایران

واژه‌های کلیدی:

توانمندسازی، زنان سرپرست

خانوار، رویکرد دلفی فازی، فرایند


تحلیل شبکه‌ای

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۱/۱۲


تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۰۱

## Identifying and Prioritizing Ways of Empowering Female-Headed of Households

▶ **1- Akbar Hasanpoor**   
Ph.D. in Public Administration-  
Human Resource Management  
Branch, Kharazmi University,  
Faculty of Management,  
Department of Human  
Resource Management and  
Business, Tehran, Iran  
(Corresponding Author)  
<a.hassanpoor@khu.ac.ir>

▶ **2- Seyed Amir-Reza Abtahi**   
Ph.D. in Operations and  
Production Management,  
Kharazmi University, Faculty  
of Management, Department  
of Information Technology  
and Operation Management,  
Tehran, Iran.

▶ **3- Abdissamad Azizpour  
Lindi**   
Ph.D. student in, Public  
Administration- Human  
Resource Management Branch,  
Kharazmi University, Faculty  
of Management, Department of  
Human Resource Management  
and Business, Tehran, Iran

▶ **4- Mozghan Dadashi Amir**   
Ph.D. student in, Industrial  
Management- Production  
Management Branch,  
Kharazmi University, Faculty  
of Management, Department  
of Information Technology  
and Operation Management,  
Tehran, Iran

### Keywords:

Empowerment, Female-  
headed households, Fuzzy  
Delphi Approach, Network  
Analysis Process

**Intorduction:** Over the past decades, women have been more exposed to sexual discrimination than men. This is because women did not have the capabilities and facilities needed to empower themselves and reduce poverty. Empowerment is essential for the empowerment of low-income people to achieve their rights. Therefore, it is necessary to identify and introduce women's empowerment methods.

**Method:** The present research is applied in terms of purpose and is descriptive. The present research is a quantitative and descriptive-analytical study. This research seeks to identify and prioritize the ways to empower female-headed households with Fuzzy Delphi (F-DELPHI) and Network Analysis Process (NAP). Data collection tools were interviews and questionnaires. the interview and questionnaires were conducted in the well-being office of the city of Savadkuh (Polsefid).

**Findings:** Based on the results of library studies and interviews, possible ways of empowering female-headed households were identified and categorized into three levels of person, family, and society. After distributing the questionnaire among the experts of the field and prioritizing the possible ways, the main and important ways identified were promoting social health, providing professional training, providing life skills training, creating markets, rehabilitation, providing the facilities, providing insurance and social security services, providing necessary goods, allocating more Funds for organizations to support women and offering allowances to improve individual welfare.

**Discussion:** The results showed that personal empowerment-based ways have a higher priority than ways to empower through direct financial assistance. These ways attracted the experts attention.

**Received:** 2019/01/12 **Accepted:** 2020/09/22

## **Extended Abstract**

**Introduction:** Over the past decades, women have been more exposed to and sexual discrimination than men. This is because women did not have the capabilities and facilities needed to empower themselves and reduce poverty. Empowerment is essential for the empowerment of low-income people to achieve their rights. After 1937, business leaders all over the world followed gender equality through the principles of empowering women (Busingyea & Kazooba, 2018). According to the World Bank reports, more than 66 percent of the world's poor are women, while women all over the world always account for more than two-thirds of the workload, but they have earned only 10 percent of global income and only one percent of the world's wealth. Capability and competence are the most important factors in obtaining employment opportunities and effective participation in economic and social development. Today, understanding and applying an empowerment strategy is a clear goal for promoting mental health of societies, and empowerment is a process through which individuals will have more control over decisions, lifestyles and activities that affect their lifestyles. Empowering the process of building and developing individual capacities can be achieved by looking at an active presence in shaping individual life and economic, social, and political factors. In the meantime, empowerment of female head of household can be regarded as an important factor for women's advancement, reducing inequality and improving lifestyles.

In accordance with Clause T of Article 2 of the Sixth Development Plan, the development of the empowerment of female head of household and employment is one of the priorities and central issues, and the government is required to provide an annual employment coverage of 82,000 people provided by supportive institutions. Moreover, under Clause T of Article 80, the government is required to provide full implementation of the comprehensive empowerment plan for households headed by women in accordance with the laws and regulations of the Social Council.

**Method:** The present research is a quantitative and descriptive-analytical study. This research seeks to identify and prioritize the best ways to empower female-headed households with Fuzzy Delphi (F-DELPHI) and Network Analysis Process (NAP). Data collection tools were interviews and questionnaires. Data analy-

sis was performed with Super Decision version 2.8 software. The setting of the study is the well-being office of the city of Savadkouh (Polesefid) and the period of time between August and November in the year 2018.

The research community in the stage of identifying and determining ways of empowering female-headed households using the Fuzzy Delphi method includes 15 experts. Besides, in the next step (prioritizing ways to empower female-headed households) were based on the NAP process technique. The statistical population consisted of 12 experts. Due to the limited statistical population, sampling method was purposeful in this research. The validity of this research was tested using experts' opinions and the reliability of the research was examined according to the Cronbach's alpha Criterion.

**Findings:** As described in the research methodology, this study has been conducted in two stages. In the first stage, after obtaining the ways of empowering female-headed households and conducting library studies and 15 interviews with the experts, the results were finally obtained at three levels of: individual, family and community. Then, a questionnaire was developed based on the results obtained from the previous step including 10 levels of significance (from 1 to 10). After obtaining appropriate reliability, in order to collect data, the 15 experts in the subject were asked about their opinions.

In the next step, the questionnaire was designed to prioritize the solutions. According to the experts' opinions, the NAP network was designed considering the three criteria of transformation, feasibility, and bearing low cost. Then, to investigate the relationship between criteria and options with each other and form a pairwise two-way comparison, the network was formed and the analysis started using Super Decision version 2.8 software. After calculating the incompatibility index, in the next step, the weighted super-matrix was extracted into infinity. Based on the results, the obtained solutions (with the final score obtained) in the order of priority are as follows: 1. promoting social health (0.147); 2. providing professional training (0.1332); 3. providing life skills training (0.1312); 4. creating markets (0.1146); 5. Rehabilitation (0.1133); 6. providing the facilities (0.0967); 7. providing insurance and social security services (0.0826); 8. providing necessary goods (0.0703); 9. allocating more funds for organizations to support women (0.0556) ; and 10.

offering allowances to improve individual welfare (0.0548).

**Discussion:** The existence of barriers and constraints for changing the economic and social base of women is affected by cultural and legal factors, so efforts should be made to eradicate poverty among this group of women. These problems and barriers for female-headed households are far more than others. Empowering women is one of the most important components of sustainable development. Based on the prioritization of the experts' opinions, it can be seen that empowerment of female-headed households in the first step involves providing grounds for their physical and mental health. After ensuring this issue, they should be provided with methods such as training, the creation of a specialist platform for work, etc. to help them by relying on these trainings and skills, to meet their needs, including economic, social, cultural needs, etc. In the final step, if a woman, due to certain circumstances, is not able to meet her needs in the way mentioned, should directly seek direct payment methods or a providing basic goods. Generally, the result of the implementation of this set of policies will enable, by activating the hidden capacities of the country, in addition to helping ourselves to excellence in the economic and social life, we can also increase the amount of production in the country. Regardless of improving the economic and livelihood status of female-headed households, implementation of these ways will increase mental health and self-esteem. Finally, as suggestions to future researchers, they can use fuzzy multi-criteria decision-making models to prioritize ways. Another suggestion that can be given for the development of this research is to examine the effectiveness of the empowerment ways before the implementation of the NAP model using the DEMATEL technique.

#### **Ethical considerations**

All of four authors were involved in writing this article.

#### **Authors Contribution**

All of four authors were involved in writing this article.

#### **Financial Resources**

In order to publish the article, it has not received direct or indirect financial support from any organization.

#### **Following Principles of Research Ethics**

All of data has gathered with participants' prior consent, remaining anonymous. In addition, we have obeyed all of research principles including piracy, manipulation etc.

## مقدمه:

عوامل بسیاری باعث افزایش فقر و کاهش برابری جنسیتی می‌شوند. نکته اساسی که در غالب بررسیها مورد تأکید قرار می‌گیرد این است که زنان به خاطر جنسیت خود بیشتر در معرض فقر قرار دارند (گرینزپان، ۲۰۰۳؛ سن، ۲۰۱۵؛ پاتریک، ۲۰۰۲؛ جغتایی و همتی، ۲۰۰۱؛ مختاریان، ۲۰۰۱). بعد از سال ۱۹۳۷ رهبران کسب‌وکار در سراسر جهان برابری جنسیتی را از طریق اصول توانمندسازی زنان پیگیری کردند (بوسینگیا و کازوبا، ۲۰۱۸). وجود موانع و محدودیتها بر سر راه تغییر و تحول پایگاه اقتصادی و اجتماعی زنان متأثر از عوامل فرهنگی و حقوقی، هرگونه تلاشی را برای از بین بردن فقر آنان با مشکل مواجه ساخته است (شادی‌طلب و همکاران، ۲۰۰۵). براساس گزارشهای بانک جهانی، بیش از ۶۶ درصد از فقرای جهان را زنان تشکیل می‌دهند؛ و این در حالی است که زنان در سراسر جهان، همواره بیش از دوسوم از بار کاری را بر دوش کشیده اما تنها ده درصد از کل درآمد جهانی و فقط یک درصد از ثروت جهان نصیب آنان شده است. سازمان ملل در گزارش سالیانه خود در سال ۲۰۱۸ هدف توسعه پایدار را اطمینان از زندگی سالم و ارتقای سلامت برای همه در همه سنین اعلام داشته که این موضوع بنا بر تجربه کشورهای همچون جمهوری کره به توانمندی زنان بستگی دارد (سازمان ملل، ۲۰۱۸).

پس در عصر حاضر با مطرح شدن مفهوم عامل انسانی در نظریات توسعه، یکی از شاخصهای مهم برای سنجش توسعه هر کشوری، وضعیت زنان و سطح توانمندسازی این قشر است (عباس‌زاده و همکاران، ۲۰۱۱).

از این رو، ارزشهای اساسی توسعه پایدار بر محور ارتقای کیفیت زندگی و توانمندسازی انسانها تکیه دارد و تحقق عدالت اجتماعی یکی از مهم‌ترین لوازم پایداری توسعه است.

1. Gerinspon  
1. Patrick

1. Sen  
1. Busingyea and Kazooba

درواقع ارزشهای اصلی توسعه پایدار را باید در ارتقای کیفیت زندگی، یعنی توانمندسازی زنان و مردان در تأمین نیازهای اساسی، تلاش در جهت رفع اختلافات طبقاتی در جامعه، رشد آگاهی عمومی، اعتمادبه‌نفس و اعتقاد عامه مردم به اهداف توسعه و حفظ امنیت و آزادی جستجو کرد (رحیمیان، ۲۰۰۷).

به اعتقاد فمینیستها مفهوم توانمندی، به دنبال دست کشیدن زنان و مردان از نقشهای سنتی خود، تغییر در روابط پدرسالاری و حذف آن از سیستم خانواده است که در نتیجه آن افراد برای از بین بردن موانع پیشرفت، فعالیتهایی انجام دهند و بر تعیین سرنوشت خود تسلط داشته باشند (بوذر جهرمی، جوانی و باستانی، ۲۰۱۴).

توانمندی و شایستگی از مهم‌ترین عوامل کسب فرصتهای شغلی و مشارکت مؤثر در توسعه اقتصادی و اجتماعی و همچنین کار شایسته است. امروزه درک و به‌کارگیری استراتژی توانمندسازی یک آرمان آشکار برای ارتقا سلامت روان جوامع است و توانمندسازی فرایندی است که از طریق آن افراد کنترل بیشتری بر تصمیم‌گیریها، شیوه زندگی و فعالیتهایی که بر نوع زندگی آنان مؤثر است، خواهند داشت. واژه توانمندسازی در فرهنگ‌نامه‌های اجتماعی معادل توانمندی، تواناسازی و در فرهنگ‌نامه سیاسی به معنای داشتن قدرت بکار رفته است. توانمندسازی فرایند کسب و توسعه ظرفیتهای فرد با نگاهی به شرکت فعالانه در شکل‌دهی زندگی فردی و عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است. در این میان توانمندسازی زنان سرپرست خانوار به‌عنوان یک عامل مهم در جهت پیشرفت زنان، کاهش نابرابری و بهبود سبک زندگی است.

اجرای صحیح برنامه‌های توانمندسازی هم برای افراد و هم برای جامعه فواید بسیاری را در بردارد. به‌عنوان نمونه اندونزی یک از کشورهای موفق در این زمینه بوده است که بر

---

1. Rahimian

2. Bozar jahromi, javani and Bastiani

اساس آمارهای بانک جهانی<sup>۱</sup> (۲۰۱۴). برنامه توانمندسازی زنان سرپرست خانوار با هدف بهبود معیشت و رفاه زنان سرپرست خانوار، تسهیل دسترسی به منابع موجود، آگاهی از نقش مسئولیتها و وضعیت اجتماعی و همچنین حقوق اجتماعی و سیاسی آنها، تقویت مشارکت زنان در جنبه‌های مختلف زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و فرهنگی و افزایش کنترل زنان بر فرایند تصمیم‌گیری از سطح خانواده به سطح ملی از سال ۲۰۰۱ در ۱۹ استان، ۷۵۰ گروه و ۴۷۵ روستا آغاز و تا سال ۲۰۱۲ ادامه داشت و در پایان معیشت و رفاه حدود ۲۰۰۰۰ زن و اعضای خانواده آنها که بالغ بر ۵۸۰۰۰ نفر بوده است، بهبود یافت.

مطابق سرشماری سال ۱۳۹۰ در ایران خانواده‌های زن‌سرپرست ۶/۲ درصد نسبت به سال ۱۳۸۵ افزایش داشته‌اند (کاظمی‌پور<sup>۲</sup>، ۱۳۹۱). در حال حاضر بر اساس سرشماری انجام شده در سال ۹۰، سرپرست ۱۲ درصد خانوارهای ایرانی زن است که از این بین ۸۲ درصد زنان سرپرست خانوار بیکارند و متوسط درآمد زنان سرپرست خانوار در سال، ۹ میلیون و ۹۰۰ هزار تومان است. البته شایان ذکر است بر اساس گزارش مشاور امور زنان و خانواده رئیس‌جمهوری وقت، خانم معصومه ابتکار، در سال ۹۶ جمعیت زنان سرپرست خانوار به مرز ۳ میلیون نفر رسیده است (خبرگزاری خبرنگاران جوان<sup>۳</sup>، ۱۳۹۶).

مطابق بند ت ماده ۲ قانون برنامه ششم توسعه توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و اشتغال از جمله موضوعات اولویت‌دار و محوری هستند و دولت مکلف است سالانه زمینه اشتغال ۸۲۰۰۰ نفر از افراد تحت پوشش نهادهای حمایتی را فراهم کند. همچنین بر اساس بند ت ماده ۸۰ دولت مکلف به تهیه و اجرای کامل طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار طبق قوانین و مصوبات شورای اجتماعی شده است. بنابراین در کشور ما نه تنها محرومیت‌زدایی ریشه تاریخی و فرهنگی دارد بلکه امروزه یک تکلیف قانونی نیز به حساب

1. UBOS Report
2. Kazempour
3. Young Journalists Club



می‌آید که توسط سازمان‌های حمایتی صورت می‌گیرد.

با توجه به اینکه زنان سرپرست خانوار بخش مهمی از شهروندان کشور را تشکیل می‌دهند و توانمندسازی زنان از جمله مؤلفه‌های مهم در توسعه پایدار است، در راستای توانمندسازی شهروندان برای نیل به جامعه‌ای مطلوب توجه به این قشر نیز دارای اهمیت است (ریتر، ۲۰۱۵). بدین منظور این تحقیق بر آنست تا راه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار را شناسایی و اولویت‌بندی کرده تا مبنای خوبی برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در این حوزه باشد.

## مبانی نظری

### زنان سرپرست خانوار

در زمینه رابطه بین سرپرستی زنان و فقر اختلاف نظر وجود دارد (گیمبج، ۱۹۹۸؛ لمپیتی و استالکر، ۲۰۰۰؛ کویزامبینگ<sup>۴</sup> و همکاران، ۲۰۰۱). بر اساس برخی تجربیات نه تنها رابطه منفی بین زن سرپرست خانوار و فقر وجود ندارد بلکه گاهی غنی‌تر از خانوارهایی هستند که مردان به‌عنوان سرپرست هستند (آنیانو<sup>۵</sup>، ۲۰۱۰؛ جورفلند<sup>۶</sup> و همکاران، ۲۰۱۳؛ کلازن<sup>۷</sup> و همکاران، ۲۰۱۵)؛ اما بطور کلی زنان سرپرست خانوار درآمد متوسط پایین‌تر، دارایی کمتر و دسترسی کمتری به منابع تولید مثل زمین، سرمایه مالی و تکنولوژی از مردان دارند (مکومین<sup>۸</sup>، ۲۰۱۴). بار جنسیتی، بار سرپرستی و بار خانواده سه موضوعی هستند که روزنهورس (۱۹۸۹) از آنها به‌عنوان «بار سه‌گانه» روی زنان سرپرست خانوار یاد کرده است (فلاتی<sup>۹</sup> و همکاران، ۲۰۱۷).

اندیشمندان نظریه‌های مختلفی در خصوص زنان سرپرست خانوار ارائه کردند که از آن

1. Reiter

4. Quisumbing

7. Klasen

2. Gammage

5. Anyanwu

8. Mokomane

3. Lampietti and Stalker

6. Djurfeldt

9. Flatø, muttarak and pelsler

جمله می‌توان به نظریه‌های زیر اشاره کرد:

نظریه زنانه شدن فقر یا آسیب‌پذیری زنان سرپرست خانوار، که این نظریه فقر زنان را معادل فقر زنان سرپرست خانوار می‌شمارد و بر بیکاری و یا داشتن مشاغل حاشیه‌ای، نیمه‌وقت، غیررسمی و کم‌درآمد زنان سرپرست خانوار اشاره دارد (مؤمنی‌زاده<sup>۱</sup>، ۲۰۱۴). نظریه ساختی - کارکردی، که اشاره به نقش ابزاری<sup>۲</sup> مرد و نقش بیانگر<sup>۳</sup> (عاطفی) زن در خانواده برای حفظ وحدت خانوادگی و وجود تعادل در زندگی و نبود چنین تعادلی در خانواده‌هایی که زنان سرپرست خانواده هستند، دارد. نظریه ساختی کارکردی خانواده دارای زن سرپرست را فاقد کارکرد دانسته و آن را مؤید به وجود آمدن فقر و آسیب‌های اجتماعی می‌داند.

نظریه طبقاتی و ناتوانی دولتها که صاحبان این نظریه معتقدند فقر و آسیب‌های اجتماعی مقوله‌ای طبقاتی است نه جنسیتی و تمام زنان یا تمام زنان سرپرست خانوار در معرض فقر و آسیب‌پذیری نیستند، بلکه آن گروهی که از نظر طبقاتی در رده‌های پایین اجتماع قرار می‌گیرند بیشتر در معرض آسیب هستند و دلیل اصلی آن را به نظام اقتصادی نابرابر یعنی سرمایه‌داری نسبت می‌دهند.

نظریه ویژگی‌های منزلتی (کنش متقابل)، که عنوان می‌کند که اطلاق لفظ آسیب‌پذیر به تمام زنان سرپرست خانوار صحیح نیست و ایده ویژگی‌های منزلتی را برای توضیح اینکه چرا و چگونه رده‌بندی دیگران بر اساس جنس موجب ایجاد انتظارات و کلیشه‌های جنسیتی می‌شود، بکار می‌برند (مؤمنی‌زاده، ۲۰۱۴). در پژوهش حاضر با توجه به اینکه از هر کدام از نظریات وجهی از زنان سرپرست خانوار را بحث کرده‌اند، لذا در این پژوهش تمامی آنها مدنظر قرار گرفته است.

1. Momenizadeh
2. Instrumentale Role
3. Expressivenss Role

در کل خانوارهای زن سرپرست به سه گروه تقسیم می‌شوند:

گروه اول: خانوارهایی هستند که در آنها مرد به طور دائمی حضور ندارد که شامل زنانی است که به دلیل فوت همسر یا طلاق سرپرستی خانواده را بر عهده‌دارند یا دخترانی که ازدواج نکرده‌اند و تنها زندگی می‌کنند.

گروه دوم: خانوارهایی را شامل می‌شود که مرد به طور موقت و به دلیل مهاجرت، مفقودالایر بودن، متواری یا زندانی، سربازی بودن و ... غایب است و زنان مجبورند به تهیه معاش خود و احیاناً فرزندان‌شان بپردازند.

گروه سوم: خانوارهایی هستند که مرد در آنها حضور دارد، اما به دلیل بیکاری، ازکارافتادگی، اعتیاد و ... نقشی در امرارمعاش ندارد و درواقع زنان مسئولیت زندگی خود و احیاناً فرزندان‌شان را عهده‌دار می‌شوند (نازک‌تبار و ویسی، ۲۰۰۹). البته بر مبنای تعریف سازمان بهزیستی، زنان سرپرست خانوار زنانی هستند که عهده‌دار تأمین معاش مادی و معنوی خود و اعضای خانوار هستند (بختیاری و محبی، ۲۰۰۶). مطابق تعریف مرکز آمار ایران، زنان سرپرست خانوار به کسانی گفته می‌شود که بدون حضور منظم و یا حمایت یک مرد بزرگسال سرپرستی خانوار را بر عهده می‌گیرند و مسئولیت اداره اقتصادی خانواده، تصمیم‌گیربهای عمده و حیاتی با آنها است.

### توانمندسازی زنان

از منظر اجتماعی، موضوع توانمندسازی، پدیده اجتماعی تک‌علتی نیست و توانمندشدن زنان را می‌توان با عوامل درونی و بیرونی متعددی مرتبط دانست. از طرفی عواملی درونی همچون وضعیت جسمانی، روانی و اقتصادی خانواده و از طرف دیگر ساختارهای موجود اجتماعی بر توانمندی فرد نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. در جامعه‌ای که مشارکت زنان درزمینه

1. Nazoktabar and Veisi
2. Bakhtiyari and Mohebbi

اشتغال و فعالیتهای اقتصادی بیشتر باشد رفاه اجتماعی نیز بیشتر خواهد بود زیرا مشارکت زنان در بازار کار موجب کاهش نرخ باروری، افزایش سطح تولید، افزایش درآمد سرانه و در نتیجه، باعث افزایش رفاه اجتماعی برای کل جامعه می‌شود.

محدودیت تحرک اقتصادی و اجتماعی تحت تأثیر عوامل فرهنگی و قانونی مبارزه با فقر را برای زنان دشوارتر کرده است. نگرانی از پیوستن جمعی از زنان به گروه فقیرترین فقرا، سبب طرح رویکردهای قضاوت و ارائه راههای عملی در حوزه جنسیت و توسعه شده است (شادی‌طلب، وهابی و ورزیار، ۲۰۰۵).

توانمندسازی به‌عنوان «مراحل مختلفی که یک فرد طی آن از نیازها و خواسته‌های درونی خود آگاه شده و انگیزه و جرئت دستیابی به هدف موردنظر را در خود تقویت و به همراه آن توانایی و شایستگی لازم برای عملی ساختن آن را در خود ایجاد می‌کند» تعریف شده است (فرخی<sup>۱</sup>، ۱۹۹۷) با نگاهی مدیریتی می‌توان توانمندسازی افراد را فرایندی دانست که فرد باید سطوح مسئولیت‌پذیری را بپذیرد و در هر سطح رشد کند. در غیر اینصورت برای افراد شانس کسب مسئولیتهای بیشتر از آنها سلب می‌شود و منجر به شکست و ناامیدی آنها می‌شود.

با توجه به تعاریف و اجزاء توانمندسازی زنان، اصولاً توانمندسازی یک فرایند محسوب می‌شود. این فرایند از سطح فردی (احساس ذهنی و توان عینی برای انجام امور) شروع می‌شود و سطوح اجتماعی (توان مشارکت در فعالیتهای گروهی و جمعی)، سیاسی (کنترل بر تصمیمات سیاسی)، اقتصادی (توان کنترل تصمیم‌گیریهای اقتصادی) و نهادی (به چالش کشیدن نهادها و ساختارهای نابرابر موجود) را در برمی‌گیرد (شکووری، رفعت‌جاه و جعفری<sup>۲</sup>، ۲۰۰۷).

1. Farokhi

2. Shakoori, Rafatjah and Jafari

توانمندی حاوی سه عنصر یا مفهوم مشترک در غالب تعاریف و مفاهیم است. نخستین عنصر، منابع است که شامل متغیرهایی مانند آموزش و اشتغال است که به گفته کبیر<sup>۱</sup> (۲۰۰۱) از عوامل تسریع‌کننده توانمندسازی به شمار می‌آید. دومین عنصر عاملیت است، عاملیت زنان به این موضوع اشاره دارد که زنان را نباید فقط به‌عنوان دریافت‌کنندگان خدمات در نظر گرفت، بلکه خود زنان باید به‌عنوان بازیگران اصلی در فرایند تغییر به ویژه در تدوین انتخاب‌های مهم زندگی و کنترل بر منابع و تصمیماتی که تأثیر مهمی در زندگی ایشان دارند، در نظر گرفته شوند. این عنصر معرف اهمیت گفتمان از پایین به بالا نسبت به رویکرد از بالا به پایین است. سومین عنصر دستاوردها یا نتایج و پیامدهاست که در اثر فرایند توانمندسازی ایجاد می‌شود. دستاوردها می‌تواند از برآورده شدن نیازهای اساسی تا دستاوردهای پیچیده‌تری مانند خشنود بودن، عزت‌نفس داشتن، مشارکت در زندگی اجتماعی و سیاسی و غیره را در برگیرد (کتابی، یزدخواستی و فرخی‌راستانی<sup>۲</sup>، ۲۰۰۵).

رویکردهای گوناگونی برای فرایند توانمندسازی وجود دارد اما اغلب شامل برخی یا همه اجزای زیر است: ایجاد فرهنگ توانمندسازی، به اشتراک گذاشتن اطلاعات، توسعه مهارت‌ها و مهارت‌های لازم، ارائه منابع و حمایت‌های لازم، تعیین مرزها و ارزیابی روند. همچنین عمده مشکلات پیش روی توانمندسازی شامل عدم تمایل افراد به توانمندسازی، نداشتن مهارت‌ها صلاحیت‌های لازم است (صفری<sup>۳</sup>، ۲۰۱۸).  
 بطور کلی روش‌های توانمندسازی زنان از دو طریق افزایش توانایی و قابلیت‌های زنان میسر می‌شود. توانمندی زنان نه تنها دارای بعد اقتصادی بلکه دارای ابعاد سیاسی، اجتماعی و روانی نیز است. در نتیجه، توانمندسازی زنان مستلزم برخوردی جامع‌تر و عمیق‌تر و همچنین برداشتن موانع و تحول در کلیه نهادهایی است که زنان را از به دست آوردن توانمندی‌های خود بازمی‌دارند.

1. Kabeer
2. Ketabi, Yazdkhasti and Farokhyrastaby
3. Safari

در زمینه توانمندسازی مالی در دوره‌های مختلف پارادایم‌های متفاوتی مورد توجه بوده است که از آن جمله می‌توان به پارادایم‌های زیر اشاره کرد:

پارادایم خودمراقبتی مالی، که مربوط به «رویکرد سیستم‌های مالی» است که پیشنهادات تجارت‌محور و بسته‌های خدمات مالی حداقلی برای فعالیتهای اقتصادی فقرا است (گزارش اداره آمار اوگاندا، ۲۰۱۴). در این مدل از ارائه اعتبار به زنان به‌عنوان ابزاری برای توانمندسازی آنها به ویژه توانمندسازی اقتصادی حمایت می‌کند (گوتز و گوپا، ۱۹۹۶). در این مدل توانمندسازی اقتصادی به‌عنوان ابزاری برای توانایی کسب اعتماد به نفس تعریف می‌شود (اسمیت و ترمن، ۲۰۰۷).

پارادایم مبارزه با فقر، که فرض اصلی این است افزایش دسترسی زنان به منابع مالی خرد سبب می‌شود تا آنها سهم بیشتری از درآمد خانواده داشته باشند و در کنار دیگر مداخلات برای افزایش رفاه و آسایش خانواده، به رفاه و آسایش زنان کمک می‌شود تا تغییرات بیشتری در نابرابری جنسیتی رخ دهد (بوسینگیا و کازوبا، ۲۰۱۸).

پارادایم توانمندسازی فمینیستی، که بر توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی - سیاسی زنان و آگاهی جنسیتی تمرکز دارد. در این دیدگاه توانمندسازی به‌عنوان تحول در روابط قدرت در سراسر جامعه تعریف می‌شود (میوکس، ۲۰۰۵).

علاوه بر رویکردهای بالا، توانمندسازی روانشناختی زنان به ارتقاء کیفیت نقش مادرانه آنان انجامیده و از پریشانیهای روانشناختی خانواده می‌کاهد (دیویزه و همکاران، ۲۰۱۱)؛ و سرانجام مشارکت فعال زنان در محیط شغلی به افزایش اقتدار شخصی، بین فردی و سیاسی آنان منتهی می‌شود. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد یکی از عوامل آسیب‌پذیری زنان عدم کفایت قوانین و منابع دسترسی زنان در زمینه خدمات اقتصادی - اجتماعی است.

1. UBOS Report  
4. Mayoux

2. Goetz and Gupta  
5. Davis, Sloan, and Tang,

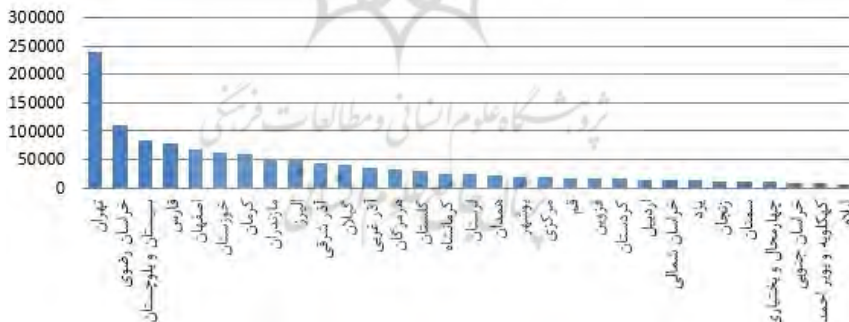
3. Smith and Thurman

*Identifying and Prioritizing Ways of Empowering Female-Headed of Households*

در خصوص دلایل زنان سرپرست خانواده، دلایل منطقه‌ای هم مؤثرند. به‌عنوان نمونه همچنان در آسیا بیوه شدن و در جنوب و شمال آفریقا و خاورمیانه مهاجرت بین‌المللی دلیل رایج و اصلی سرپرستی زنان به شمار می‌رود. همچنین در حوزه کاراییب بسیاری از زنان، همزیستی کوتاه و موقت با شریک زندگی را ترجیح می‌دهند و این پدیده به دلیل مهاجرت بین‌المللی تشدید شده است (مامسن<sup>۱</sup>، ۲۰۰۸).

در کشورهای اروپای غربی ۱۸ تا ۲۵ درصد از خانواده‌های فقیر، زن سرپرست هستند. این درصد برای ایرلند ۴۰، برای کانادا ۵۰ و برای آمریکا ۶۳ درصد است. در ایران نیز داده‌های آماری از روند رو به رشد تعداد زنان سرپرست خانوار در دهه اخیر خبر می‌دهند. به‌طوری‌که در سالهای ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ خانوارهای زن سرپرست به ترتیب ۳/۷، ۴/۸، ۴/۹، ۱/۱۲ و ۶/۱۲ درصد از کل خانوارهای ایرانی را تشکیل داده‌اند (مرکز آمار ایران، ۲۰۱۱). بر اساس سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ توزیع تعداد خانوارهای زن سرپرست خانوار کمتر از ۵۵ سال به صورت شکل شماره (۱) بوده است:

شکل (۱) تعداد خانوار زن سرپرست خانوار به تفکیک استانها



منبع: دفتر معاون رئیس‌جمهوری در امور زنان و خانواده، ۲۰۱۹

1. Mamsen

2. Statistical Center of Iran

3. Office of the Vice President for Women and Family Affairs

## توانمندسازی زنان در ایران

طبق قانون فرایند توانمندسازی توسط سازمانهای حمایتی همچون بهزیستی و کمیته امداد امام (ره) انجام می‌گیرد. هرچند در سه برنامه اول توسعه، توجه به زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار جزء سیاستهای اصلی نظام برنامه‌ریزی به شمار نمی‌آمد، از برنامه چهارم توسعه به بعد رویکرد حمایتی معطوف به این گروه از زنان قوت گرفت. در برنامه پنجم توسعه در قالب ماده ۲۳۰ «توجه به ابعاد معیشتی و اشتغال زنان سرپرست خانوار» به‌عنوان یکی از محورهای ۱۴ گانه این ماده مورد تأکید واقع شد. در سال ۱۳۹۳ «برنامه ملی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار» با مدیریت و هماهنگ‌سازی معاونت امور زنان و خانواده و با مشارکت دستگاههای اصلی متولی در موضوع زنان سرپرست خانوار همچون سازمان بهزیستی، کمیته امداد امام خمینی به صورت پایلوت در شهرستان ری به اجرا درآمد. در فرایند تدوین برنامه ششم، موضوع زنان سرپرست خانوار با محوریت دو موضوع (۱) پیشنهاد ملی شدن طرح توانمندسازی زنان سرپرست خانوار (تجربه پایلوت شهر ری) و (۲) تقسیم کار دستگاهی برنامه کاهش آسیبهای اجتماعی شورای اجتماعی کشور، در قالب بند ت ماده ۸۰ به تصویب رسید (دفتر معاون رئیس‌جمهور در امور زنان و خانواده، ۲۰۱۹).

بر اساس ماده واحده قانون تشکیل سازمان بهزیستی «مورخ ۲۴/۳/۵۹»، طرح توانمندسازی بهزیستی شامل شش فصل است. همچنین شیوه‌نامه توانمندسازی در کمیته امداد امام خمینی (ره) نیز شامل دستورالعمل آموزشی در ۳ فصل است.

برنامه توانمندسازی روان‌شناختی خانواده نیز در چهار سطح مجتمع، شهرستان، استانی و کشوری و با تعیین شرح وظایف هر سطح برای مسئولین، مددکار اجتماعی، کارشناس امور اجتماعی شهرستان، روانشناس و مشاور، معاونت اجتماعی، کارشناس مسئول امور خانواده استان، کارشناس ارشد روان‌شناسی و مشاوره، کارشناس اشتغال و مدیرکل دفتر امور زنان و خانواده اجرا می‌شود.



بررسیهای تطبیقی نرخ مشارکت و نرخ بیکاری نیروی کار زنان در ایران با سایر کشورها، نشان می‌دهد که زنان در مشارکت اقتصادی از نرخ بسیار پایین ولی در بیکاری از نرخ بالایی برخوردارند (هاشمی<sup>۱</sup>، ۲۰۰۱). از این منظر، ایران وضعیتی مشابه کشورهای توسعه نیافته با ساختار فرهنگی و اجتماعی خاص، نظیر پاکستان و عربستان دارد. درحالی‌که به لحاظ چگونگی تحصیلات، نرخ ثبت‌نام مردان و زنان در آموزشهای رسمی پیش از دانشگاه، مشابه یکدیگر هستند و حتی در مراکز آموزش عالی در سالهای اخیر به طور محسوسی نرخ ثبت‌نام زنان از مردان پیشی گرفته است و بیش از ۶۰ درصد کل ثبت‌نام‌کنندگان را شامل می‌شود که از این منظر می‌توان ایران را با کشورهای صنعتی و پیشرفته مقایسه کرد. همچنین بررسی مقایسه‌ای شاخصهای جمعیتی و اجتماعی زنان مانند نرخ باروری، نرخ زاد و ولد به ازای هر هزار نفر، نرخ رشد جمعیتی، نرخ باسوادی زنان ۱۵ ساله به بالا و مانند اینها نشان می‌دهد که الگوی جمعیتی و اجتماعی زنان در ایران با کشورهای نظیر ترکیه مشابه است (هاشمی، ۲۰۰۱).

با بررسی ادبیات تحقیق، ۱۵ پژوهش مرتبط با موضوع توانمندسازی زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار که در ۱۰ سال اخیر انجام گرفته، در کنار اسناد بالادستی مثل قانون اساسی، قانون برنامه ششم توسعه و قانون تأمین اجتماعی و نظرات و تجربیات خبرگان این امر راههای پیشنهادی برای توانمندسازی زنان در سه سطح فرد، خانواده و جامعه در قالب جدول شماره (۱) بیان می‌شود.

جدول (۱) راهکارهای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار

| فرآوانی | منبع  | راهکار   | سطح راهکار  |
|---------|---|--|-------------|
| ۸       | قانون اساسی، عباس زاده و همکاران (۱۳۹۰)، فیروزی و صادقی (۱۳۸۹)، ریحانی سراوانی و حیدری صوفیانی (۱۳۹۴). جوان اقبال و جوان اقبال (۱۳۹۴)، مصاحبه (۳ نفر) | دسترسی به درآمد فردی و خودکفایی فرد (بازتوانی) | سطح فرد     |
| ۴       | عباس زاده و همکاران (۱۳۹۰)، فیروزی و صادقی (۱۳۸۹)، مصاحبه (۲ نفر)   | افزایش عزت نفس و کاهش فشارهای روحی و روانی     |             |
| ۵       | قانون اساسی، قانون تأمین اجتماعی، ریحانی سراوانی و حیدری صوفیانی (۱۳۹۴)، مصاحبه (۳ نفر)   | ارائه تسهیلات تعاونی و اشتغال                  |             |
| ۳       | عباس زاده و همکاران (۱۳۹۰)، مصاحبه (۲ نفر)  | بهبود رفاه فردی (کمک هزینه)                    |             |
| ۳       | عباس زاده و همکاران (۱۳۹۰)، مهرآریا و حسن پور (۱۳۹۴)، جوان اقبال و جوان اقبال (۱۳۹۴)  | مالکیت منابع مادی                              |             |
| ۲       | عباس زاده و همکاران (۱۳۹۰)، فیروزی و صادقی (۱۳۸۹)   | نظارت بر منابع مادی                            | سطح خانواده |
| ۳       | مصاحبه (۳)  | سبد کالا خانواده                               |             |
| ۴       | قانون تأمین اجتماعی، مصاحبه (۳ نفر)   | مشاوره و آموزش پیش از ازدواج و مهارتهای زندگی  |             |
| ۴       | فیروزی و صادقی (۱۳۸۹)، مصاحبه (۳ نفر)   | مالک بودن در اموال (مانند مسکن، زمین، ...)     |             |

Identifying and Prioritizing Ways of Empowering Female-Headed of Households

| سطح راهکار | راهکار  | منبع  | فراوانی |
|------------|---|---|---------|
| سطح جامعه  | ایجاد و آماده‌سازی جامعه جهت ورود زنان در معرض آسیب به بازار کار                | عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۰)، ماسون و اسمیت (۲۰۱۳)، مصاحبه (۳ نفر)  | ۵       |
|            | کسب اعتبار مالی و اجتماعی   | عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۰)، ردی (۲۰۱۴)، قور، راموس و دانیگ (۲۰۱۳)   | ۳       |
|            | حضور فعال در تصمیم‌گیریهای اقتصادی و سیاسی در سطح جامعه                         | عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۰)، فیروزی و صادقی (۱۳۸۹)، آبابا (۲۰۰۸)، مصاحبه (۲ نفر)   | ۵       |
|            | افزایش سطح سلامت اجتماعی  | قانون اساسی، ریحانی سراوانی و حیدری صوفیانی (۱۳۹۴)، مصاحبه (۳ نفر)  | ۵       |
|            | تخصیص بودجه به سازمانها جهت حمایت از زنان در معرض آسیب                          | قانون تأمین اجتماعی، ریحانی سراوانی و حیدری صوفیانی (۱۳۹۴)، مصاحبه (۳ نفر)  | ۵       |
|            | فراهم‌سازی امکانات، آموزش بازتوانی و ایجاد مهارتهای شغلی برای خانوارهای نیازمند | عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۰)، صالحی و نبوی (۱۳۹۵)، ریحانی سراوانی و حیدری صوفیانی (۱۳۹۴)، نوابخش و همکاران (۱۳۹۴)، قلی پور و همکاران (۱۳۸۸)، طباطبایی یحیی آبادی و همکاران (۱۳۸۴)، عبادی و همکاران (۱۳۹۴)، مصاحبه (۲ نفر) | ۹       |
|            | پرداخت حقوق همسران به زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست                            | عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۰)، مصاحبه (۲ نفر)  | ۳       |
|            | ایجاد بیمه خاص زنان در معرض آسیب  | قانون تأمین اجتماعی، ریحانی سراوانی و حیدری صوفیانی (۱۳۹۴)، مصاحبه (۳ نفر)  | ۶       |

## روش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و کمی و از نظر روش توصیفی از نوع پیمایش بود. از آنجایی که موضوع پژوهش حاضر، شناسایی و اولویت‌بندی راه‌های توانمندسازی زنان

سرپرست خانوار با رویکرد دلفی فازی (F-DELPHI) و فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP) بود، جامعه تحقیق در مرحله شناسایی ضمن بررسی مقالات و متون علمی از ۵ نفر از رؤسا، و ۳ نفر زن سرپرست خانواده که هدفمند انتخاب شدند مصاحبه شد و بعد از جمع‌بندی خروجی پیشینه و مصاحبه راهکارهای اولیه شناسایی شدند و جهت غربال‌سازی راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار اولیه از روش دلفی فازی استفاده شد که خبرگان شامل بودند از: ۱۸ نفر از خبرگان شامل ۶ نفر از مدیران (رؤسا و معاونین ادارات بهداشتی شهرستانها)، ۶ نفر از کارشناسان (درب‌گیرنده کارشناسان دارای حداقل ۷ سال سابقه فعالیت در امور توانمندسازی و اشتغال، امور اجتماعی و امور توانمندسازی زنان سرپرست خانوار) و ۶ نفر از زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار (درب‌گیرنده ۲ زن خودسرپرست و ۴ زن سرپرست خانوار دارای یک و دو فرزند که از این تعداد ۳ نفر به دلیل طلاق، یک نفر به دلیل فوت همسر و دو نفر به دلیل از کارافتادگی همسر حداقل به مدت ۱۷ ماه تحت پوشش سازمان بهداشتی بوده‌اند). همچنین در مرحله بعدی (اولویت‌بندی راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار) که بر اساس تکنیک فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP) انجام گرفت، جامعه آماری شامل ۱۵ نفر از خبرگان (شامل ۲ نفر از اساتید دانشگاهی عضو هیئت علمی، ۶ نفر از رؤسا و معاونین ادارات بهداشتی، و ۸ نفر کارشناسان امور زنان و خانواده مشغول به کار در واحدهای مرتبط با توانمندسازی زنان در سازمان بهداشتی) بود. به دلیل محدودیت جامعه آماری روش نمونه‌گیری در تحقیق حاضر، هدفمند بوده است. ابزار اصلی این پژوهش جهت جمع‌آوری اطلاعات لازم، پرسشنامه محقق ساخته ۱۰ طیفی بوده است. اعتبار پرسشنامه با استفاده از کسب نظرات ۴ نفر از خبرگان و اساتید دانشگاهی و پایایی تحقیق با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه صورت پذیرفت که برابر با ۰/۸۱۲ بوده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو مرحله صورت پذیرفته است:

۱. روش دلفی فازی (F-DELPHI) که برای شناسایی و تعیین راههای توانمندسازی زنان

سرپرست خانوار مورد استفاده قرار گرفته است. روش دلفی فازی در دهه ۱۹۸۰ میلادی توسط کافمن و گوپتا ابداع شد (چنگ و لین، ۲۰۰۲). کاربرد این روش به منظور تصمیم‌گیری و اجماع بر مسائلی که اهداف و پارامترها به‌صراحت مشخص نیستند، منجر به نتایج بسیار ارزنده‌ای می‌شود. ویژگی مهم این روش، ارائه چارچوبی انعطاف‌پذیر است که بسیاری از موانع مربوط به عدم دقت و صراحت را تحت پوشش قرار می‌دهد (آذر و فرجی، ۲۰۰۸).

۲. تکنیک فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP) برای رتبه‌بندی و اولویت‌بندی راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار. براساس مراحل استاندارد و با نرم‌افزار SuperDeci-2.8 انجام گرفته است. فرایند تحلیل شبکه‌ای روش تصمیم‌گیری جامعی است که می‌تواند همه مؤلفه‌های مرتبط مشهود و نامشهود را در برگیرد، بی‌آنکه به سلسله‌مراتب خطی آنها در رسیدن به تصمیم خدشه وارد کند (ساعتی، ۲۰۰۱). همچنین این فرایند برای به تصویر کشیدن روابط متقابل بین متغیرهای تصمیم و اولویت‌بندی آنها از کیفیت لازم برخوردار است (کردستانی و قاسمی، ۲۰۱۴).

### یافته‌ها:

همانگونه که در قسمت روش تحقیق توضیح داده شده است تحقیق حاضر در دو مرحله صورت پذیرفته است:

در مرحله اول جهت شناسایی راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار پس از مطالعات کتابخانه‌ای و ۸ مورد مصاحبه با خبرگان صورت پذیرفت که در نهایت نتایج به شرح جدول شماره (۱) در سه سطح فرد، خانواده و جامعه کسب شده است.

سپس پرسشنامه‌ای بر مبنای نتایج به‌دست‌آمده از گام قبل تهیه شد که دارای ۱۰ سطح اهمیت (از ۱ تا ۱۰) بوده است (البته شایان توجه است جهت شفاف‌سازی راهکارهای

توانمندسازی در جدول شماره ۱ تفضیلی‌تر بیان شدند) و پس از کسب پایایی مناسب به‌منظور جمع‌آوری داده‌ها از نظرات ۱۸ نفر خبره در موضوع مورد مطالعه استفاده شد. همان‌گونه که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود در نتایج حاصل از این بخش تنها راههای شماره ۱- ۳- ۴- ۷- ۸- ۱۰- ۱۳- ۱۴- ۱۵- ۱۷ از میانگینی بیشتر از ۸ برخوردار بوده و به‌عنوان راههای برتر انتخاب شدند.

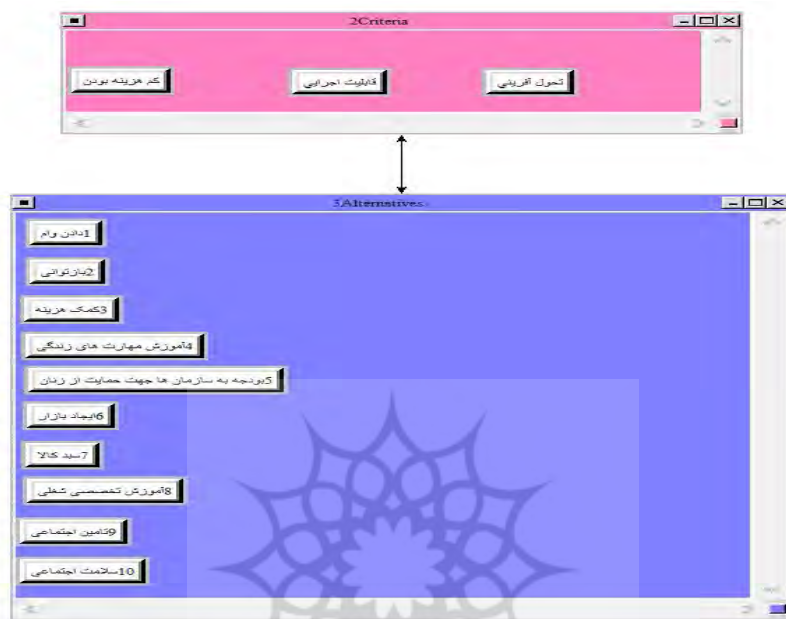
#### جدول (۲) راههای نهایی انتخاب‌شده به‌منظور اولویت‌بندی به‌وسیله تکنیک دلفی فازی

| DF  | میانگین نظرات | راهکار  |
|-----|---------------|---|
| ۸.۹ | ۸.۸           | سیاست‌گذاری و تدوین برنامه‌هایی در جهت استقلال فردی و خودکفایی مالی و خروج سرپرست خانوار و خودسرپرست از تحت پوشش سازمان بهزیستی |
| ۶.۹ | ۶.۸           | افزایش عزت‌نفس و کاهش فشارهای روحی و روانی  |
| ۹.۰ | ۸.۹           | ارائه تسهیلات تعاونی و اشتغال   |
| ۸.۶ | ۸.۷           | بهبود رفاه فردی در راستای کمک‌هزینه‌های تحصیلی، مسکن، اوقات فراغت، دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی، ورزشی و ...                |
| ۶.۹ | ۶.۶           | مالکیت منابع مادی   |
| ۷.۹ | ۷.۸           | نظارت بر منابع مادی   |
| ۸.۹ | ۸.۷           | ارائه سبد کالا به خانواده سرپرست خانوار و خودسرپرست   |
| ۸.۱ | ۸.۲           | مشاوره و آموزش پیش از ازدواج و مهارت‌های زندگی  |
| ۶.۵ | ۶.۱           | مالک بودن اموال (مانند مسکن، زمین، و...)  |
| ۸.۱ | ۸.۲           | ایجاد و آماده‌سازی جامعه جهت ورود زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست به بازار کار   |
| ۶.۲ | ۶.۷           | کسب اعتبار مالی و اجتماعی   |

| DF  | میانگین نظرات | راهکار  |
|-----|---------------|---|
| ۷.۱ | ۷.۴           | حضور فعال در تصمیم‌گیری‌های اقتصادی و سیاسی در سطح جامعه  |
| ۸.۱ | ۸.۲           | تدوین و اجرای برنامه‌های پیشگیری، ارتقای سلامت اجتماعی زنان سرپرست خانوار و فرزندان آنها در جهت بهبود رفاه جسمانی، روانی و اجتماعی و جلوگیری از آسیب‌های کودک‌آزاری و گرایش به مواد مخدر و... نظیر آموزش و غیره |
| ۸.۵ | ۸.۴           | تخصیص بودجه بیشتر به سازمان‌های مرتبط جهت حمایت قرار دادن خانواده‌های سرپرست خانوار و خودسرپرست   |
| ۸.۴ | ۸.۳           | فراهم‌سازی امکانات، آموزش توانمندسازی شغلی و ایجاد مهارت‌های شغلی خانوارهای سرپرست خانوار و خودسرپرست   |
| ۶.۶ | ۶.۸           | پرداخت حقوق همسران به زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست  |
| ۸.۹ | ۸.۷           | ایجاد بیمه خاص زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست   |

در مرحله بعدی جهت اولویت‌بندی راهکارهای کسب‌شده پرسشنامه طراحی شد و با توجه به نظرات خبرگان (۱۵ نفر)، شبکه ANP به صورت شکل شماره (۱) با در نظر گرفتن سه معیار تحول‌آفرینی، قابلیت اجرایی و کم‌هزینه بودن طراحی شد. سپس جهت بررسی روابط معیارها و گزینه‌ها با یکدیگر و تشکیل مقایسات زوجی دوطرفه اقدام به تشکیل شبکه و آغاز تحلیل با استفاده از نرم‌افزار SuperDecision ver 2.8 شده است.

### شکل (۲) تشکیل شبکه معیارها و زیرمعیارها در ANP



با توجه به شبکه روابط موردنظر ماتریسهای مقایسات زوجی جمع‌آوری شده از پرسشنامه‌ها با یکدیگر ادغام شده است. این کار با استفاده از میانگین‌گیری نظرات خبرگان صورت گرفته است. سپس به محاسبه شاخص ناسازگاری مقایسات زوجی پرداخته شد که بر اساس جدول شماره (۳)، نتایج حاکی از قابل قبول بودن این مقادیر و سازگاری مقایسات دارد.



جدول (۳) شاخصهای ناسازگاری

| مربوط به ماتریس مقایسه زوجی                       | مقدار شاخص ناسازگاری |
|---|----------------------|
| نسبت به معیار تحول‌آفرینی                         | ۰.۱۰۸۱۶              |
| نسبت به معیار قابلیت اجرایی                       | ۰.۰۵۶۷۰              |
| نسبت به معیار کم‌هزینه بودن                       | ۰.۰۵۶۷۰              |
| نسبت به گزینه دادن تسهیلات                        | ۰.۰۰۰۲۳              |
| نسبت به گزینه خودکفایی مالی                       | ۰.۰۵۱۵۶              |
| نسبت به گزینه کمک‌هزینه                           | ۰.۰۱۷۵۹              |
| نسبت به گزینه آموزش مهارت‌های زندگی               | ۰.۰۵۱۵۶              |
| نسبت به گزینه بودجه به سازمانها جهت حمایت از زنان | ۰.۰۵۶۳۷              |
| نسبت به گزینه ایجاد بازار                         | ۰.۰۱۷۵۹              |
| نسبت به گزینه سبد کالا                            | ۰.۰۰۰۱۱              |
| نسبت به گزینه آموزش تخصصی شغلی                    | ۰.۰۰۸۸۵              |
| نسبت به گزینه بیمه                                | ۰.۱۰۳۴۰              |
| نسبت به گزینه سلامت اجتماعی                       | ۰.۰۷۰۶۹              |

در گام بعدی باید سوپر ماتریس وزن‌دار شده را به توان بینهایت رساند. به منظور محاسبه حد بینهایت، ماتریس وزن‌دار شده را آنقدر به توان می‌رسانیم تا همگرا شود. در این حالت عناصر یک سطر با یک دیگر برابر شده و عدد بدست آمده وزن نهایی هر راه را مشخص می‌کند که این کار توسط نرم افزار انجام شد و بر اساس نتایج بدست آمده در نهایت راهکارهای بدست آمده به ترتیب اولویت به شرح جدول شماره (۴) زیر بدست آمده است:

## جدول (۴) نتایج حاصل از رتبه‌بندی به روش ANP

| رتبه | امتیاز نهایی<br>نرمال شده | راه‌حل  |
|------|---------------------------|---|
| ۱    | ۰.۱۴۷                     | تدوین و اجرای برنامه‌های پیشگیری، ارتقای سلامت اجتماعی زنان سرپرست خانوار و فرزندان آنها در جهت بهبود رفاه جسمانی، روانی و اجتماعی و جلوگیری از آسیب‌های کودک‌آزاری و گرایش به مواد مخدر و... نظیر آموزش و غیره |
| ۲    | ۰.۱۳۳۲                    | فراهم‌سازی امکانات، آموزش توانمندسازی شغلی و ایجاد مهارت‌های شغلی خانوارهای سرپرست خانوار و خودسرپرست   |
| ۳    | ۰.۱۳۱۴                    | مشاوره و آموزش پیش از ازدواج و مهارت‌های زندگی  |
| ۴    | ۰.۱۱۴۶                    | ایجاد و آماده‌سازی جامعه جهت ورود زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست به بازار کار   |
| ۵    | ۰.۱۱۳۳                    | سیاست‌گذاری و تدوین برنامه‌های در جهت استقلال فردی و خودکفایی مالی و خروج سرپرست خانوار و خودسرپرست از تحت پوشش سازمان بهزیستی  |
| ۶    | ۰.۰۹۶۷                    | ارائه تسهیلات تعاونی و اشتغال   |
| ۷    | ۰.۰۸۲۶                    | ایجاد بیمه خاص زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست   |
| ۸    | ۰.۰۷۰۹                    | ارائه سبد کالا به خانواده سرپرست خانوار و خودسرپرست   |
| ۹    | ۰.۰۵۵۶                    | تخصیص بودجه بیشتر به سازمان‌های مرتبط جهت حمایت قرار دادن خانواده‌های سرپرست خانوار و خودسرپرست   |
| ۱۰   | ۰.۰۵۴۸                    | بهبود رفاه فردی در راستای کمک‌هزینه‌های تحصیلی، مسکن، اوقات فراغت، دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی، ورزشی و ...  |

با توجه به نتایج بدست آمده راه‌های ارتقای سطح سلامت اجتماعی به منظور جلوگیری از فساد و اعتیاد و ... برای امرار معاش، ارائه و تسهیل زمینه‌های آموزش تخصصی شغلی و آموزش مهارت‌های زندگی به منظور افزایش خودباوری و توانمندی به لحاظ اجتماعی به ترتیب رتبه‌های اول تا سوم میان راه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار بدست آوردند.

**بحث**

رشد جمعیت زنان سرپرست خانوار در دهه‌های اخیر، طیف وسیعی از مسائل و مشکلات در موضوعات اقتصادی، اجتماعی، سلامت و مهارتی، توجه بسیاری از سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان را به این گروه جمعیتی، معطوف داشته است. طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار اهدافی مانند حمایت همه‌جانبه فردی، اجتماعی و اقتصادی از زنان سرپرست خانوار، هم‌افزایی بین دستگاهها و یکپارچه‌سازی حمایتها در قالب یک فرایند منسجم و کامل، جلب مشارکت حداکثری سازمانهای مردم‌نهاد، تسهیل فرایند توانمندسازی، اشتغال، تولید و عرضه محصولات و ایجاد شرایط امنیت شغلی و پایداری وضعیت مطلوب زنان سرپرست خانوار را در دستورکار دارد (پایگاه تحلیلی خبری خانواده و زنان، ۱۳۹۶).

ماده ۸۰ قانون ششم برنامه توسعه به‌عنوان محوری‌ترین سند بالادستی در این زمینه بیان می‌کند: «دولت مکلف است طبق قوانین مربوطه و مصوبات شورای اجتماعی به‌منظور پیشگیری و کاهش آسیبهای اجتماعی، نسبت به تهیه طرح جامع کنترل و کاهش آسیبهای اجتماعی با اولویت اعتیاد، طلاق، حاشیه‌نشینی، کودکان کار و مفسد اخلاقی مشتمل بر محورهای ذیل اقدام کند به‌گونه‌ای که آسیبهای اجتماعی در انتهای برنامه به بیست و پنج درصد میزان کنونی کاهش یابد» که در بند ت این ماده با تأکید بر توانمندسازی زنان سرپرست خانوار بیان می‌دارد: «تهیه و اجرای کامل طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار طبق قوانین و مصوبات شورای اجتماعی تا پایان اجرای قانون برنامه توسط ریاست جمهوری (معاونت امور زنان) با همکاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و سایر نهادهای ذی‌ربط و تأیید برنامه مذکور در هیئت‌وزیران و تصویب در مجلس شورای اسلامی و نظارت بر اجرایی شدن آن».

بر مبنای داده‌های سرشماری سال ۹۵ تعداد کل خانوارهای زن سرپرست در کشور

#### 1. Family and women's News Analytic Base

۳۰۶۵۰۰۰ خانوار است که ۱۲,۶ درصد از کل خانوارهای کشور را تشکیل می‌دهد. اگرچه شیب این افزایش نسبت به گذشته کمتر شده اما، به طور تقریبی ۵۰۰ هزار خانوار به جمع خانوارهای زن سرپرست در کشور افزوده شده است.

بررسیها نشان می‌دهد که زنان بیش از مردان در معرض فقر و تبعیض جنسیتی قرار دارند. این مسئله به این دلیل است که زنان از قابلیتها و امکانات لازم برای توانمندی و کاهش فقر برخوردار نیستند. وجود موانع و محدودیتها بر سر راه تغییر و تحول پایگاه اقتصادی و اجتماعی زنان متأثر از عوامل فرهنگی و حقوقی، هرگونه تلاشی را برای از بین بردن فقر آنان با مشکل مواجه ساخته است. این مشکلات و موانع برای زنان سرپرست خانوار به مراتب بیشتر از سایرین است. امروزه درک و به‌کارگیری استراتژی توانمندسازی یک آرمان آشکار برای ارتقا سلامت روان جوامع است و توانمندسازی فرایندی است که از طریق آن افراد کنترل بیشتری بر تصمیم‌گیریها، شیوه زندگی و فعالیتهایی که بر نوع زندگی آنان مؤثر است، خواهند داشت. توانمندسازی زنان از جمله مؤلفه‌های مهم در توسعه پایدار است. توانمندسازی به‌عنوان امری ضروری جهت توانمند شدن افراد کم‌درآمدتر برای رسیدن به حقوقشان از طریق دستیابی و کنترل بر منابع طبیعی سازمانها، تعریف می‌شود. این پژوهش به دنبال یافتن بهترین راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار بود و اهداف اصلی این پژوهش عبارت بود از شناسایی راههای توانمندسازی زنان سرپرست خانواده و اولویت‌بندی این راهها.

در پژوهشی با بررسی خدمات ارائه شده به ۸۰ زن سرپرست خانوار در دو سال محققین دریافتند بین خدمات بهزیستی و توانمندی اقتصادی و اجتماعی زنان سرپرست خانوار رابطه معناداری وجود دارد (الهیاری و اسدی، ۲۰۱۵)؛ و در پژوهشهای مختلف این توانمندی از منظرهای گوناگون بررسی شد. در این پژوهش بر اساس اولویت‌بندی صورت گرفته که از نظرات خبرگان به دست آمد می‌توان این طور متوجه شد که توانمندسازی بانوان

خودسرپرست و سرپرست خانوار در اولین گام مستلزم فراهم کردن بستری جهت سلامت جسمی و روانی آنها است. سپس که از این موضوع اطمینان حاصل شد باید به آنها از طریق روشهایی مانند آموزش، ایجاد بستر تخصصی برای کار و ... کمک کرد تا خودشان بتوانند با تکیه بر این آموزشها و مهارت‌های کسب شده، به برطرف کردن نیازهای خود از جمله نیازهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... پردازند. در گامهای آخر نیز به‌عنوان آخرین اهرم‌های کمکی در صورتی که بانویی به دلیل داشتن شرایط خاصی قادر به رفع این نیازها از طرق ذکر شده نبود باید اقدام به کمک مستقیم از روشهای پرداخت کمک‌هزینه مستقیم و یا سبد کالا کرد.

به‌طور کلی حاصل پیاده‌سازی این مجموعه از سیاستها باعث می‌شود بتوانیم با فعالسازی ظرفیتهای پنهان کشور، علاوه بر کمک به خودشان جهت تعالی زندگی اقتصادی و اجتماعی، میزان تولید در کشور را نیز افزایش دهیم و به بیان معروف اقتصاددانان، یک اقتصاد کشور را نیز از این طریق بزرگ‌تر کنیم.

فارغ از بهبود وضعیت اقتصادی و معیشتی بانوان خودسرپرست و سرپرست خانوار، پیاده‌سازی این راهها به ترتیبی که بیان شد باعث می‌شود تا عزت‌نفس آنان نیز حفظ شود و داشتن این حس که وابسته به کمک مستقیم کسی نیستند و می‌توانند با تلاش و کار خود مایحتاج زندگی خود را تأمین کنند، موجب سلامت روحی و روانی و افزایش اعتماد به نفس آنها خواهد شد.

با رعایت ترتیب و سلسله‌مراتب روشهایی که در این تحقیق اولویت‌بندی شدند، یعنی اول کمک به حفظ سلامت جسمی و روانی، دوم کمک به آنها جهت کسب درآمد از طریق مهارت‌های خود و آموزشهایی که دیده‌اند و در گام آخر از طریق کمک‌های مستقیم تحت شرایط خاص، پیشنهاد‌های عملکردی و کاربردی زیر جهت پیاده‌سازی مفید به نظر می‌رسند:

- با توجه به اینکه مخارج زندگی زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار پس از فوت

- همسران نیز باید به گونه‌ای تأمین شود، پیشنهاد می‌شود فرایند اداری واگذاری حقوق همسران به فرزندان توسط دولت تا حد امکان کوتاه و سریع انجام گیرد.
- در مشاغلی که جایگزینی زنان سرپرست خانوار به جای همسرانشان امکان‌پذیر بوده و همسر متوفی شرایط مورد نیاز را دارا است، این امکان فراهم می‌شود تا این افراد بتوانند در عوض همسرانشان مشغول به کار شوند. با این کار نه تنها حقوق همسران به زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار پرداخت می‌شود، فرصت شغلی و پیشرفت نیز برای این افراد مهیا می‌شود.
  - پیشنهاد می‌شود سازمانهای بیمه‌گر از محل درآمد حق بیمه، منابع مالی لازم جهت تأمین حقوق این افراد را ایجاد کنند.
  - پیشنهاد می‌شود به منظور افزایش تعامل سازمان بهزیستی و تأمین اجتماعی جهت طی مراحل قانونی و اجرایی دریافت پوشش بیمه‌ای برای زنان سرپرست خانوار، یک کمیته مشترک میان این دو سازمان به منظور رسیدگی به امور این افراد ایجاد شود.
  - پیشنهاد می‌شود که برنامه آموزشی با محتوای فرهنگی توسط سازمان بهزیستی با کمک سایر سازمانهای ذینفع تدوین و اجرا ابلاغ شود. این برنامه می‌بایست به تفکیک سن، مدرک تحصیلی و سطح معیشتی زنان سرپرست خانوار باشد.
  - با توجه به اهمیت مسئله فرهنگ در توانمندسازی در کنار مسئله آموزش فرهنگی برای این افراد، پیشنهاد می‌شود آموزشهایی جهت حل مشکلات اجتماعی این افراد نیز ارائه شود. چرا این که آموزشها به نوعی مکمل یکدیگر هستند.
  - به منظور تقویت راههای در سطح خانواده، نهادهای ذی ربط می‌بایست آموزشهای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار را نه تنها به خود افراد، بلکه برای تمامی اعضای خانواده تعبیه کند.
- در نهایت، محققان آتی می‌توانند از مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره فازی به منظور

اولویت‌بندی راهها استفاده کنند.

پیشنهاد دیگری که می‌توان جهت توسعه این تحقیق ارائه کرد بررسی اثرگذاری راههای توانمندسازی پیش از اجرای مدل ANP با استفاده از تکنیک دیمتل باشد.

### ملاحظات اخلاقی

#### مشارکت نویسندگان

هر چهار نویسنده در نگارش این مقاله مشارکت داشته‌اند.

#### منابع مالی

برای انتشار این مقاله از هیچ سازمانی حمایت مالی مستقیم یا غیرمستقیم دریافت نشده است.

#### پیروی از اصول اخلاق پژوهش

تمامی اطلاعات تحقیق با رضایت قبلی مشارکت‌کنندگان و حفظ محرمانگی جمع‌آوری شده است. همچنین در این مقاله کلیه اصول اخلاقی در زمینه سرقت ادبی، تحریف داده‌ها و غیره رعایت شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

- Abbaszadeh, M., Bodaghi, A., & Aghdasi allamdari, F. (2011). Empowering female headed households with emphasis on native ways. Paper presented at the Proceedings of the National Conference on empowerment with the approach of economic jihad in Imam Khomeini Relief Committee (RA). (In Persian)
- Anyanwu, J. C. (2010). Poverty in Nigeria: a gendered analysis. *African Statistical Journal*, 11(11), 38-61.
- Azar, A., & Faraji, H. (2008). *Fuzzy management science* (3 ed). Tehran: Mehraban. (In Persian)
- Bakhtiyari, A., & Mohebbi, S. F. (2006). Government and Head householder women. *Womens Strategic Studies*, 9(34), 67-110. (In Persian)
- Bozar jahromi, K., javani, K., & Bastiani, A. (2014). Investigating women's empowerment in rural executive management (Case study of high-rise village in Heidarieh city). Paper presented at the The National Congress of Women and sustainable rural development, Iran: Mashhad. (In Persian)
- Busingye, J., & Kazooba, C. T. (2018). Micro-credit and Women Empowerment: A Case of Female Headed Households in Uganda. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, 37(3), 58-69. Retrieved from <http://gssrr.org/index.php?journal=JournalOfBasicAndApplied&page=article&op=view&path%5B%5D=8729>
- Cheng, C.-H., & Lin, Y. (2002). Evaluating the best main battle tank using fuzzy decision theory with linguistic criteria evaluation. *European journal of operational research*, 142(1), 174-186.
- Davis, C., Sloan, M., & Tang, C. (2011). Role occupancy, quality, and psychological distress among Caucasian and African American women. *Affilia- journal of women and social work*, 26(1), 83-89.
- Djurfeldt, A. A., Djurfeldt, G., & Lodin, J. B. (2013). Geography of gender gaps: regional patterns of income and farm-nonfarm interaction among male-and female-headed households in eight African countries. *World Development*, 48, 32-47.
- Family and women's News Analytic Base. (2017). Retrieved from <http://mehrkhane.com/fa/news/33916> (In Persian)
- Farokhi, T. (1997). The Role of Women in Sustainable Development: Empowering Women. *Cooperatives and Agriculture*, 74(8), 76-79. (In Persian)



- Flatø, M., Muttarak, R., & Pelsler, A. (2017). Women, weather, and woes: The triangular dynamics of female-headed households, economic vulnerability, and climate variability in South Africa. *World Development*, 90, 41-62.
- Gammage, S. (1998). The gender dimension of household poverty: is headship still a useful concept? Research paper. Washington. Retrieved from <http://catalog.icrw.org/docs/1998reporthouseholdpoverty.pdf>
- Gerinspon, A. (2003). Poverty Reduction Policies: Poverty Reduction Strategies in Developing Countries (N. Movafaqian, Trans.). Tehran: Institute for Social Security Research.
- Goetz, A. M., & Gupta, R. S. (1996). Who takes the credit? Gender, power, and control over loan use in rural credit programs in Bangladesh. *World Development*, 24(1), 45-63. doi:[https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00124-U](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00124-U)
- Hashemi, S. (2001). The Comprehensive Plan of Human Resources Expert Need. In Institute of Research and Planning in Higher Education. (In Persian)
- Joghataei, M., & Hemmati, F. (2001). social policy (1 ed. Vol. 1). Tehran: Welfare Organization and University of Welfare and Rehabilitation Sciences. (In Persian)
- Kabeer, N. (2001). Reflections on the measurement of women's empowerment. In: *Discussing Women's Empowerment: Theory and Practice*. SIDA: Swedish International Development Cooperation Agency.
- Kazemipour, S. (2013). The Status of Educational, Demographic Studies and Statistical Resources of Iran. *Journal of Social Sciences*, 11-13. (In Persian)
- Ketabi, M., Yazdkhashti, B., Farokhyrastaby, Z., & (2005). CONDITIONS AND OBSTACLES OF WOMEN'S EMPOWERMENT: A CASE STUDY IN ISFAHAN CITY. *RESEARCH BULLETIN OF ISFAHAN UNIVERSITY*, 19(2), 1-20. (In Persian)
- Klasen, S., Lechtenfeld, T., & Povel, F. (2015). A feminization of vulnerability? Female headship, poverty, and vulnerability in Thailand and Vietnam. *World Development*, 71, 36-53.
- Kordstani, G., & Ghasemi, M. (2014). Development of balanced scorecard framework based on an integrated approach of cause and effect diagram. *Interpretive Structural Modeling (ISM) and Analytic Network Pro-*

- cess (ANP). *Industrial Management Journal*, 6(3), 573-590. (In Persian)
- Lampietti, J. A., & Stalker, L. (2000). *Consumption expenditure and female poverty: a review of the evidence*: Washington.
  - Mamsen, J. H. (2008). *Gender and development* (Z. Fani, Trans). Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
  - Mayoux, L. (2005). *Women's empowerment through sustainable micro-finance. Rethinking Best*.
  - Mokhtarian, H. (2001). *Ways to increase women's unity in the labor market. Paper presented at the Proceedings of the Second Women's Empowerment Conference*. (In Persian)
  - Mokomane, Z. (2014). *Family policy in South Africa*. In M. Robila (Ed.), *Handbook of Family Policies Across the Globe* New York.
  - Momenizadeh, N. (2014). *Comparative analysis of female headed households. Economic magazine*, 3, 4, 95-120. (In Persian)
  - Nazoktabar, H., & Veisi, R. (2009). *Social, cultural and economic status of female head of household in Mazandaran province. Social Welfare Quarterly*, 7(27), 95-113. (In Persian)
  - Office of the Vice President for Women and Family Affairs. (2019). Retrieved from <http://women.gov.ir/fa/news/10795/>-قانون-برنامه-بندت-ماده-80-فانون-برنامه-ششم-توسعه (In Persian)
  - Patrick, T. F. (2002). *Welfare Theory* (H. Homayounpour, Trans). Tehran: Game No. (In Persian)
  - Quisumbing, A. R., Haddad, L., & Peña, C. (2001). *Are women over-represented among the poor? An analysis of poverty in 10 developing countries. Journal of Development Economics*, 66(1), 225-269.
  - Rahimian, A. (2007). *Designing a model for citizen empowerment. (Master's Thesis)*. University of Tehran. (In Persian)
  - Reiter, D. (2015). *The positivist study of gender and international relations. Journal of Conflict Resolution*, 59(7), 1301-1326.
  - Saaty, T. L. (2001). *Decision making with dependence and feedback. The Analytic Network Process*.
  - Safari. (2018). Retrieved from <https://www.safaribooksonline.com/library/view/empowering-people-clarity/40000SMARTEP/chap5.xhtml>. (In Persian)
  - Sen, A. (2015). *Development as Freedom* (V. Mahmoudi, Trans.): University of Tehran. (In Persian)

- Shaditalab, Z., Vahabbi, M., & Varmazyar, H. (2005). Income Poverty, Only One Aspect of Female Headed Household's Poverty. *Social Welfare*, 5(17), 227-248. (In Persian)
- Shakoori, A., Rafatjah, M., & Jafari, M. (2007). An Analysis of Factors Affecting Women's Empowerment Components. *Woman in Development and Politics (Women's Research)*, 5(1), 1-26. (In Persian)
- Smith, P., & Thurman, E. (2007). *A Billion Bootstraps Microcredits, Barefoot Banking and The Business Solution for Ending Poverty: Humanomics*.
- Statistical Center of Iran. (2011). Retrieved from <https://www.amar.org.ir/>. (In Persian)
- UBOS Report. (2014). Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/results/2012/04/19/indonesia-women-headed-household-empowerment-program-pekka>
- United Nations. (2018). Retrieved from <https://www.un.org/en/>
- Young Journalists Club. (2017). Retrieved from <https://www.yjc.ir/fa/news/6284868/آمار-زنانسرپرستخانوار-بهمرز-3-میلیوننفر-رسید>. (In Persian)

